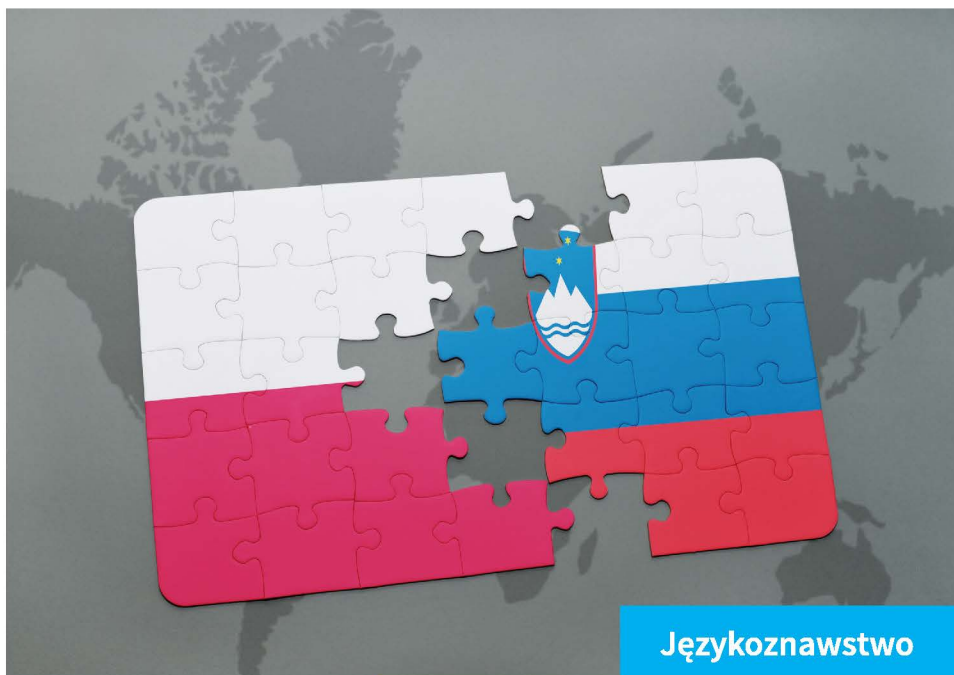

Anna Stefan

S

Struktury posesywne i partytywne w języku polskim i słoweńskim

Językoznawstwo

Komparatystyka polsko-słoweńska

**Struktury posesywne
i partytywne w języku
polskim i słoweńskim**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Anna Stefan

Struktury posesywne i partytywne w języku polskim i słoweńskim

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2016

Anna Stefan – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Sławistyki Południowej
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Maria Wtorkowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

© Copyright by Anna Stefan, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07505.16.0.M

Ark. wyd. 7,3; ark. druk. 13,75

ISBN 978-83-8088-372-7
e-ISBN 978-83-8088-509-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Mojemu mężowi

Spis treści

Wstęp	15
-------	----

Rozdział I

1. Miejsce posesywności w językoznawstwie	21
1.1. Prolegomena	21
1.2. Przegląd stanu badań nad posesywnością	22
1.2.1. Pojęcie posesywności w rosyjskiej literaturze przedmiotu	22
1.2.2. Pojęcie posesywności w językoznawstwie anglojęzycznym i kognitywnym	28
1.3. Posesywność w ujęciu polskich językoznawców	33
1.4. O posesywności w języku słoweńskim	37
1.5. Podsumowanie	38

Rozdział II

2. Wykładniki kategorii posesywności w języku polskim i słoweńskim	47
2.1. Wykładniki kategorii posesywności w języku polskim	47
2.1.1. Zaimki dzierżawcze	47
2.1.2. Genetivus possessivus	49
2.1.3. Przymiotniki dzierżawcze	52
2.1.4. Dativus possessivus	59
2.1.5. Posesywność a składnia	60
2.2. Posesywność we frazie werbalnej	60
2.3. Adnominalne wykładniki posesywności w języku słoweńskim	63

Spis treści

2.3.1. Przymiotniki dzierżawcze	63
2.3.2. Zaimki dzierżawcze	68
2.3.3. Genetivus possessivus	70
2.3.3.1. Dopełniacz z przymkiem <i>od</i>	71
2.4. Adwerbalne wykładniki posesywności w języku słoweńskim	72
2.5. Podsumowanie	74

Rozdział III

3. Kategoria partytywności w języku polskim i słoweńskim	79
3.1. Pojęcie partytywności	80
3.2. Kategoria partytywności w języku polskim	83
3.3. Wykładniki kategorii partytywności w języku polskim	92
3.4. Kategoria partytywności w języku słoweńskim	95
3.4.1. Genetivus w gramatyce słoweńskiej	95
3.4.2. Genetivus partitivus	97
3.4.3. Zwroty ilościowe	99
3.5. Podsumowanie	100

Rozdział IV

4. Analiza struktur posesywnych	105
4.1. Prasa kobieca	105
4.2. Konstrukcje posesywne w języku polskim	107
4.2.1. TYP I	107
4.2.2. TYP II	111
4.2.2.1. TYP II _A	111
4.2.2.1.1. Pokrewieństwo	112
4.2.2.1.2. Kontakty towarzyskie i społeczne	118
4.2.2.1.3. Inne relacje interpersonalne	120
4.2.2.2. TYP II _B	121
4.2.2.2.1. Części ciała	121
4.2.2.3. TYP II _C	122

4.2.2.3.1. Typ: 'X znajduje się w określonym stanie fizycznym' (np. zdrowotnym)	123
4.2.2.3.2. Typ: 'X znajduje się w określonym stanie mentalnym / uczuciowym / ma określone cechy umysłowe'	123
4.2.2.3.3. Typ: konstrukcje o znaczeniu abstrakcyjnym, przenośnym lub wynikające z frazeologii	125
4.2.2.3.4. Inne	126
4.2.2.4. TYP II _D	126
4.2.2.4.1. Typ: 'X ma określoną cechę zewnętrzną'	126
4.2.2.4.2. Typ: 'X ma określoną cechę charakteru'	127
4.2.2.5. TYP II _E	127
4.2.2.6. TYP II _F	128
4.2.2.7. TYP II _G	130
4.2.2.7.1. Typ: 'X znajduje się w określonym stałym stanie / sytuacji / wykonuje określoną stałą czynność'	131
4.2.2.7.2. Typ: 'X znajduje się w określonym powtarzalnym stanie / sytuacji / wykonuje określoną powtarzalną czynność'	131
4.2.2.7.3. Typ: 'X znajduje się w określonym okazjonalnym stanie / sytuacji / wykonuje określoną okazjonalną czynność'	132
4.2.2.8. TYP II _H	133
4.2.2.9. Konstrukcje problematyczne	133
4.3. Struktury posesywne w języku słoweńskim	134
4.3.1. TYP I	134
4.3.2. TYP II	138
4.3.2.1. TYP II _A	138
4.3.2.1.1. Pokrewieństwo	138
4.3.2.1.2. Kontakty towarzyskie i społeczne	143
4.3.2.1.3. Inne relacje interpersonalne	146
4.3.2.2. TYP II _B	146
4.3.2.2.1. Części ciała	147

4.3.2.3. TYP II _C	148
4.3.2.3.1. Typ: 'X znajduje się w określonym stanie fizycznym' (np. zdrowotnym)	149
4.3.2.3.2. Typ: 'X znajduje się w określonym stanie mentalnym / uczuciowym / ma określone cechy umysłowe'	149
4.3.2.3.3. Typ: konstrukcje o znaczeniu abstrakcyjnym, przenośnym lub wynikające z frazeologii	151
4.3.2.4. TYP II _D	152
4.3.2.4.1 Typ: 'X ma określoną cechę zewnętrzną'	152
4.3.2.4.2. Typ: 'X ma określoną cechę charakteru'	153
4.3.2.4.3. Typ: 'X ma określoną cechę gatunkującą'	154
4.3.2.5. TYP II _E	154
4.3.2.6. TYP II _F	155
4.3.2.7. TYP II _G	157
4.3.2.7.1. Typ: 'X znajduje się w określonym stałym stanie / sytuacji / wykonuje określoną stałą czynność'	157
4.3.2.7.2. Typ: 'X znajduje się w określonym powtarzalnym stanie / sytuacji / wykonuje określoną powtarzalną czynność'	158
4.3.2.7.3. Typ: 'X znajduje się w określonym okazjonalnym stanie / sytuacji / wykonuje określoną okazjonalną czynność'	158
4.3.2.8. TYP II _H	159
4.3.2.9. Konstrukcje problematyczne	159
4.4. Podsumowanie	160

Rozdział V

5. Analiza struktur partytywnych	165
5.1. Konstrukcje partytywne w języku polskim	166
5.1.1. TYP A ₁ 'nieokreślona część nieokreślonej substancji'	166
5.1.1.1. Substancje płynne	166
5.1.1.2. Inne	166

5.1.2. TYP A ₂ ‘nieokreślona ilość nieokreślonego zbioru’	166
5.1.2.1. Zbiory przedmiotów nieżywotnych i nieabstrakcyjnych	166
5.1.2.2. Zbiory ludzi	167
5.1.3. TYP B ₁ ‘nieokreślona część określonej substancji’	169
5.1.3.2. Substancje płynne	169
5.1.4. TYP B ₂ ‘nieokreślona ilość określonego zbioru’	169
5.1.4.1. Zbiory ludzi	169
5.1.5. TYP C – pozorna partytywność związana z częścią (względnie natężeniem) pojęcia niesubstancjalnego, niematerialnego, abstrakcyjnego	170
5.1.5.1. Niesubstancjalność (materialność, nieabstrakcyjność)	170
5.1.5.2. Niematerialność (niesubstancjalność)	171
5.1.5.3. Abstrakcja	171
5.1.6. Konstrukcje ilościowe	172
5.1.6.1. Ilość	173
5.1.6.1.1. Liczba ludzi	173
5.1.6.1.2. Liczba przedmiotów	174
5.1.6.2. Waga	176
5.1.6.3. Pojemność	176
5.1.6.4. Miara	176
5.1.7. Konstrukcje predykatywne	176
5.1.8. Typ mieszany	177
5.1.8.1. Przykłady niejednorodne	177
5.1.8.2. Jadłospisy	178
5.1.8.3. Przepisy kulinarne	178
5.1.8.4. Przepisy lecznicze i porady kosmetyczne	181
5.2. Konstrukcje partytywne w języku słoweńskim	183
5.2.1. TYP A ₁ ‘nieokreślona część nieokreślonej substancji’	183
5.2.1.1. Substancje stałe	183
5.2.1.2. Substancje płynne	183
5.2.1.3. Inne	184

Spis treści

5.2.2. TYP A ₂ 'nieokreślona ilość nieokreślonego zbioru'	184
5.2.2.1. Zbiór ludzi	184
5.2.2.2. Zbiór przedmiotów nieożywionych i nieabstrakcyjnych	187
5.2.3. TYP B ₂ 'nieokreślona ilość określonego zbioru'	187
5.2.3.1. Zbiór ludzi	187
5.2.3.2. Zbiór przedmiotów nieożywionych i nieabstrakcyjnych	188
5.2.4. TYP C – pozorna partytywność związana z częścią (względnie natężeniem) pojęcia niesubstancjalnego, niematerialnego, abstrakcyjnego	189
5.2.4.1. Niesubstancjalność (materialność, nieabstrakcyjność)	189
5.2.4.2. Niematerialność (niesubstancjalność)	189
5.2.4.3. Abstrakcja	190
5.2.5. Konstrukcje predykatywne	192
5.2.6. Konstrukcje ilościowe	192
5.2.6.1. Ilość	192
5.2.6.1.1. Liczba ludzi	192
5.2.6.1.2. Liczba przedmiotów	195
5.2.6.2. Waga	195
5.2.6.3. Pojemność	196
5.2.7. Typ mieszany	196
5.2.7.1. Przykłady niejednorodne	196
5.2.7.2. Przepisy kulinarne	198
5.2.7.3. Jadłospisy	200
5.2.7.4. Porady kosmetyczne i inne	200
5.3. Wnioski podsumowujące	201
6. Podsumowanie	203
6.1. Posesywność	203
6.1.1. Język polski	204
6.1.2. Język słoweński	204
6.1.3. Podobieństwa i różnice	205
6.1.4. Glosa	205

6.2. Partytywność	205
6.2.1. Język polski	206
6.2.2. Język słoweński	206
6.2.3. Podobieństwa i różnice	206
Wnioski końcowe	207
Wykaz skrótów	209
Wykaz źródeł	211
Bibliografia	213

WSTĘP

Wśród pytań o ludzką egzystencję nierozstrzygnięte pozostaje pytanie *mieć czy być*, tak jak w tytule książki filozofa E. Fromma, który przedstawił dwa przeciwstawne sposoby egzystencji: 1) posiadanie, którego istotą jest pogoń za dobrami materialnymi, ich gromadzenie i konsumpcja oraz 2) bycie, oparte na miłości, współczuciu, uwzględnianiu interesów innych ludzi. Problemem posiadania jako kategorią uniwersalną zajmują się specjaliści z różnych dziedzin: filozofowie, językoznawcy, prawnicy, psychologowie, itp. (Grigaliuniene 2011, s. 44). Bardzo trudne jest określenie kategorii posesywności w języku. Podobnie problematyczna jest kategoria partytywności, wyrażająca relację część – całość, traktowana przez niektórych badaczy jako kategoria podstawowa, z której można wyodrębnić inne kategorie, m.in. kategorię posesywności (szerzej o tym w rozdziale 3.1.3).

W literaturze przedmiotu przeważają opracowania synchroniczne, dotyczące wybranych zagadnień posesywności i partytywności. Koncentrują się one przede wszystkim na wykładnikach gramatycznych, jedynie pośrednio na płaszczyźnie semantycznej obu tych kategorii. W poniższym opracowaniu za nadrzędny uznano model semantyczny, który został rozbudowany o określone struktury gramatyczne.

Opracowanie jest poświęcone synchronicznemu ujęciu kategorii posesywności i partytywności w dwóch językach słowiańskich – polskim i słoweńskim. Języki te są do siebie zbliżone pod względem genealogicznym, jednak na drodze rozwoju wykształciły pewne cechy różnicujące. Z punktu widzenia badanych kategorii istotną różnicą pomiędzy nimi jest wykształcenie odrębnych form zaimków dzierżawczych dla 3. osoby liczby pojedynczej i mnogiej w języku sło-

weńskim oraz zachowanie w tym języku liczby podwójnej i tym samym poszerzenie inwentarza form zaimków dzierżawczych. Właśnie zaimki dzierżawcze w języku polskim, natomiast w języku słoweńskim klasa przymiotników dzierżawczych, stały się punktem zainteresowania kategorią posesywności wśród lingwistów. Natomiast w przypadku kategorii partytywności taką bazę stanowiły rozważania nad funkcją genetiwu. Nadal jednak brak bogatej literatury przedmiotu, zwłaszcza w odniesieniu do języka słoweńskiego.

Do podstawowych celów stawianych przed niniejszym studium można zaliczyć ustalenie zakresu znaczeniowego terminów ‘posesywność’ i ‘partytywność’, zestawienie inwentarza typowych środków, za pomocą których kategorie te wyrażane są na płaszczyźnie powierzchniowej, wyróżnienie najbardziej popularnych z nich i wskazanie ewentualnych różnic w dystrybucji formalnych wykładników w obydwu językach. Zaproponowany schemat podziału struktur posesywnych przyjęto za K. Pisarkową (1974), postulując nadrzędność znaczenia nad formą (takie spojrzenie na język uznają również autorzy *Gramatyki współczesnego języka polskiego* (1984, dalej GWJP).

W opozycji do struktur (rzeczywiście) posesywnych dokonano klasyfikacji konstrukcji pozornie posesywnych, wyrażonych za pomocą takich samych środków formalnych, jednak niemających znaczenia dzierżawczości (zob. rozdziały 4.2.2 i 4.3.2). W przypadku partytywności podział na podstawowe typy częściowości przyjęto za M. Korytkowską (1997). Konstrukcje partytywne zestawiono z typowymi strukturami ilościowymi (zob. rozdziały 5.1.6 i 5.2.6).

Moim podstawowym założeniem było zbadanie sposobu przejawiania się kategorii posesywności i partytywności w tekstach oddających współczesny stan obu języków. Jest to zadanie bardzo trudne w odniesieniu do języka słoweńskiego, w którym istnieją równolegle dwa warianty języka literackiego, a co za tym idzie dwie normy: dość sztywna dla języka oficjalnego i bardziej łagodna dla odmiany mówionej (Kryzia 2008, s. 123). Z tego też powodu do analizy została wybrana prasa kobieca (zob. Wykaz źródeł), która w pewnym sensie łączy obydwa style, obok artykułów publicystycznych, reportaży, felietonów, utworów literackich pisanych stylem wysokim, zamieszczane są w niej bowiem rubryki poświęcone sprawom mody, gospodarstwa domowego, problematyce rodziny, wychowania dzieci itp. Nierzadko ich autorkami są same czytelniczki, co powoduje, że ich styl językowy odbiega nieco od wariantu *stricte* literackiego, zbliżając go do „żywego języka”.

Intrygujący jest fakt, że badając wspomniane dwa sposoby istnienia człowieka: *mieć czy być*, E. Fromm poszukiwał dowodów w języku. Jego zdaniem w ciągu ostatnich kilkuset lat w językach zachodnich zaszły zmiany w znaczeniach pojęć posiadania i bycia, co znajduje odzwierciedlenie w coraz częstszym

użyciu rzeczowników i coraz rzadszym – czasowników. Zgadając się z tym stwierdzeniem ograniczono pole badawcze do grupy nominalnej, ze sporadycznym uwzględnieniem przykładów fraz werbalnych. Ograniczenie obszaru badawczego wynika również z zainteresowań autorki skupiających się wokół płaszczyzny morfologicznej współczesnych języków słowiańskich.

Niniejsze opracowanie składa się z dwóch części. Część pierwszą – teoretyczną, stanowi charakterystyka pojęcia ‘posesywność’ (rozdział I), wykładniki formalne kategorii (rozdział II) oraz pojęcie partytywności i jej wykładniki (rozdział III). Wszystkie przykłady ilustrujące poszczególne problemy pochodzą z cytowanych źródeł.

W części drugiej dokonano analizy badawczej struktur posesywnych (rozdział IV) i partytywnych (rozdział V). Przedstawione zostały typy fraz z poszczególnymi wykładnikami kategorii posesywności i partytywności, osobno dla języka polskiego i słoweńskiego.

Pracę kończą wnioski podsumowujące (rozdział VI).

Rozdzielenie polskiego i słoweńskiego materiału językowego ma ułatwić Czytelnikowi dotarcie do konkretnego przykładu. Zaprezentowany materiał może okazać się przydatny w glottodydaktyce, translatoryce, a także przy opracowaniach słownika dwujęzycznego.

ROZDZIAŁ I

1. Miejsce posesywności w językoznawstwie

1.1. Prolegomena

Posesywność, chociaż jest pojęciem „podstawowym” – często odwołujemy się do niej bez żadnej analizy, dla „organizowania rzeczywistości tak fizycznej, jak i kulturowej” (Lakoff, Johnson 1988, s. 95).

Posesywność jest jedną z prymarnych kategorii językowych – jest niezbywalną cechą każdego języka naturalnego. Podział świata materialnego na „swoje” i „cudze” ma istotny wpływ na status społeczny jednostki i, co za tym idzie, na kształtowanie społeczeństwa. Wyrażanie posiadania czegoś pojawia się właściwie wraz z początkiem człowieczeństwa i nie wydaje się, aby kiedykolwiek miało zniknąć. O zainteresowaniu tą kategorią świadczy również wielość terminów, jakimi jest ona określana w polskiej literaturze językoznawczej. W stosunku do tego pojęcia używa się określeń *kategoria* lub *relacja*. Nazwami synonimicznymi posesywności są *relacja posiadania*, *dzierżawczość*.

Zasadniczą funkcją tej kategorii jest wyrażanie stosunku pomiędzy właścicielem a własnością. Wydaje się, że kategoria posesywności nie nastęrcza problemów jedynie zwykłym użytkownikom języka, którzy nie zastanawiają się nad wykładnikami gramatycznymi konstrukcji posesywnych. Brak tak szczegółowej wiedzy absolutnie nie przeszkadza w skutecznej komunikacji.

Z językoznawczego punktu widzenia, co potwierdzają sami badacze, kłopotów nastęrcza już samo zdefiniowanie, czym jest owo posiadanie oraz wyznaczenie jego ścisłych granic. Ponadto posesywność wyrażana jest w każdym języku za pomocą trochę innych środków lub w inny sposób.

Wzmianki o relacjach posesywnych można odnaleźć w różnych działach językoznawczych, m.in. przy opisach składni, semantyki czy morfologii. Tematyka ta

1. Miejsce posesywności w językoznawstwie

nie została, jak dotąd, wyczerpująco opisana. Hasła *posesywność* nie umieszczono w niektórych encyklopediach językoznawczych¹. Większość publikacji traktuje posesywność ogólnikowo, nie dając jednoznacznych odpowiedzi, otwierając w ten sposób pole do dalszych rozważań, które podejmuję w tej publikacji.

Zasadniczym celem rozważań w tym rozdziale jest właśnie charakterystyka pojęcia 'posesywność'. Jest rzeczą ważną, by zacząć opis danego zjawiska od analizy różnych jego definicji. Nie trzeba udowadniać, że posesywność jest pojęciem językoznawczym. Można ją jednak, jak się okazuje, rozpatrywać na różnych płaszczyznach języka.

Wśród autorów zajmujących się tematyką posesywności należy wymienić A. Heinza (1988), K. Pisarkową (1974), J. Lyonsa (1975) czy B. Heinego (1997), którzy w swych opracowaniach skupiali się przede wszystkim na wyjaśnieniu terminu posesywność lub na wykładnikach formalnych tej kategorii. Ponieważ omówień odnoszących się do języka słoweńskiego jest niewiele, ze względu na podobieństwa systemowe posiłkowano się opracowaniami dotyczącymi innych języków słowiańskich, które mogą rzucić nieco światła na ten problem.

1.2. Przegląd stanu badań nad posesywnością

1.2.1. Pojęcie posesywności w rosyjskiej literaturze przedmiotu

W monografii poświęconej pojęciu posesywności w językach słowiańskich i bałkańskich V. Ivanov napisał:

„Посессивность понимается здесь как такое отношение (r) между объектами внешнего мира, при котором один из них (объект обладания обладаемое R) »включается« в другой (обладатель, посессор Ps), составляя с ним единое физическое и/или функциональное целое” (Ivanov 1989, s. 44).

Autor określił tu posesywność jako rodzaj stosunku (względnie relacji) między obiektami rzeczowymi, z których jeden – tzw. przedmiot posiadany (po-

¹ Por. np.: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław 1993.